

לשוננו לעם

עורכים: א' איתן ומ' מדן

כרך לו, תשמ"ה

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

לשוננו לעם

קונטרסים
עתמיים
לענייני לשון

הַיּוֹת בַּלְשׁוֹן

מאת

ראובן סיוון

מחזור לו, קונטרס ה"ו (שנה-שנו) ניסן-אייר ה'תשמ"ה

פרסומי האקדמיה ללשון העברית

פתביעת :

- לשוננו, פתביעת לחקר הלשון העברית, רבעון.
כרך מ"חמ"ט (ה'תשמ"ד-ה'תשמ"ה)
לשוננו לעם, קונטרסים עממיים לענייני לשון,
10 קונטרסים במחזור.
מחזור ל"ו (התשמ"ה)
למד לשונך, עלונים לחידושי מלים ולתיקוני לשון.
עלון א' עד קל"ח

סדרות מיוחדות

- א. מלשון מועדי ישראל — א' בנדויד
לשון פסה ועשור ; לשון שלוש הרגלים ; לשונותיה
של חנוכה ; לשונות למועדים : ט"ו בשבט ופורים.
ב. על תחיית הדיבור העברי
דוד ילין, מורה הלשון וחוקרה
משה שולבוים, חוקר ובלשן
יוסף הלוי, בלשן וחובב ציון
שמונים שנה
עברית מדוברת לפני 125 שנה
היוצר ויצירתו : אליעזר בן-יהודה
אליעזר בן-יהודה ותחיית הדיבור העברי
חלוצי הדיבור העברי בארצות הגולה
חליפות ותמורות בלשון ימינו
הלשון העברית במשנתו של ז' ז'בוטינסקי — ש' הרמתי
ראשית הרחבת הלשון בימינו — ר' סיוון
ג. לתקנת הלשון
לתקנת לשון העיתונים
למד לשונך — לקט מונחים
לשיפור הלשון
בירורי לשון
— א' בנדויד
— ש' בהט
— ר' סיוון
— ב' ברגרין

לשוננו לעם

קונטרסים עממיים לענייני לשון

בעריכת ע' איתן ומ' מדין

מחזור לו, קונטרס ה-ו (שנה-שנו) ניסן-אייר ה'תשמ"ה

הַנְּיוֹת בַּלְשׁוֹן

מאת

ראובן סיוון

הוצאת המזכירות המדעית של האקדמיה ללשון העברית
ירושלים

חזרות מאת מחבר הקונטרס בסדרת 'לשוננו לעם':

בחזרת מקובצת: לשיפור הלשון	{	כדבר איש אל רעהו קכו-קכח, התשכ"ב ככתוב איש אל רעהו קג, התש"ך לשון בתחייתה קסט-קע, התשכ"ו
בחזרת מקובצת: על חידושי מלים	{	חידושי המלים של א' בן-יהודה לפי מילונו קיד-קטו, התשכ"א

שמונים שנה, תר"ן-תש"ל רד-רה, התש"ל
העגבנייה ומה שעוללו לה שמותיה ריג, התשל"א
א' בן-יהודה ותחיית הדיבור העברי רג-רלד, התשל"ג
העברית לרבדיה, שיחות ותרגילים רנה, התשל"ה
'הלשון הירושלמית' והתגבשות הסגנון החדש שב, התש"ם
חליפות ותמורות בלשון ימינו שט-שי התש"ם
ראשית הרחבת הלשון בימינו שכא-שכב, התשמ"ב
חניות בהוראת הלשון שלב-שלג, התשמ"ג
לפרשת 'מלחמת השפות' שמד-שמה, התשמ"ד
חניות בלשון שנה-שנו, התשמ"ה

כתובת המחבר: ד"ר ראובן סיוון, ת"ד 3444, ירושלים 91034

נסדר ונדפס בדפוס רפאל חיים הכהן בע"מ

מִיִּצְבוּ בְּנוֹ מִשֵּׁה ז"ל

תוכן העניינים

ה	הקדמה
	א. מבטא ודקדוק הלשון
ז	אחיי ורעי הח' והע'
ח	אישן, אירא
ח	אָתכם
ט	בוא נאמר כך
ט	ו' החיבור
י	זכות קדימה
יא	טעם הסמיכות
יג	מחאתי כף
יד	שָׁבַר וְשָׁבַר
טו	שָׁדָה קָטַל
	ב. חידושי לשון
יח	בְּרִשְׁרוּשׁ מְרִשְׁרָשִׁים
יט	הצלם מצלם אותם
כא	התקרנף
כד	חשמל וטלפון
כה	מכונית
כז	מכללה

כט	מעודפן, לעדפן
כט	מפעילן, מפעילנית
ל	קלונר והעיפון

ג. אירועים בחיי הלשון

לג	אחיפיה
לד	המעפילים
לה	העיקר — בעברית
לו	יחס שוה לשני המינים
לח	ישראל
לח	ענק, ענקי
לט	צהריים טובים
מ	שהחיינו
מא	שמו של אדם

ד. ענייני מקרא

מג	יובל
מד	מצא חן
מה	נְעָמִי
מז	רות המואבייה ומעמדה
מח	שלומיאל

ה ק ד מ ה

חֹבֶרֶת זו, הַנְּיֹוֹת בַּלְשׁוֹן, פְּקוּדֹמֶתָהּ, תְּנִיּוֹת בַּהוֹרֵאת הַלְשׁוֹן, כּוֹלֶלֶת תְּגוּבוֹת
עַל אִירוּעִים בְּחַיֵּי הַלְשׁוֹן, שְׁחוֹתֵם אִישֵׁי שֶׁל גּוֹף רֵאשׁוֹן טְבוּעַ עֲלֵיהֶן. בְּשֵׁאר
חֹבֶרֶתִי עַל תִּיאוֹר הַמַּתְהַנֶּה בְּחַיֵּי הַלְשׁוֹן מְצוּמְצֵמֶת הַזִּיקָה הָאִישִׁית. נִרְאָה לִי
שְׁשֵׁתִי הַגִּישׁוֹת הָאֵלֶּה מְסִיעוֹת זֶה לָזֶה וּמְשִׁלְּמוֹת זֶה אֶת זֶה, בְּחִינַת טוֹב אֲשֶׁר
תֵּאחֲזֶז בְּזֶה וּגְמֻמָּה אֶל תִּנַּח אֶת־קֶדֶךְ.

הַיָּמִים הָאֵלֶּה יָמֵי חֲגִיגוֹת הֵם לְרַגְלֵ מְלֵאוֹת שִׁישִׁים שְׁנָה לְאוּנִיבֶרְסִיטָה
הָעֵבְרִית. זֹכֵר אֲנִי בַּהֲמִיַּת נֶפֶשׁ, וְיֹדָאֵי גַם חֲבֵרָיִי וְחֲבֵרוֹתָיִי מֵאִז, אֶת הַיָּמִים
הַיָּפִים הָאֵלֶּם, שֶׁבָּהֶם הִסְתַּוְּפַפְנוּ בְּבִתִּי הָאֶבֶן שֶׁעַל הָרַ הצּוֹפִים וְשִׁמְעֵנוּ תוֹרָה מִפִּי
מִזְרִינֵנוּ וּרְבוֹתֵינוּ הַדְּגוּלִּים. אֶת קִצְתֵּם הַזִּכְרֹתִי בְּחִיבּוֹר זֶה.

שְׁלָמֵי תוֹדָה לְעוֹרְכֵי לְשׁוֹנֵנוּ לְעַם, פְּרוֹפִ' עֲלֵי אֵיתָן וּמֵר מֵאִיר מִדָּךְ, חֲבֵרֵי
הָאֶקְדָּמִיָּה לְלִשׁוֹן הָעֵבְרִית, שְׁאַתֶּם אֲנִי עוֹבֵד זֶה שְׁנַיִם בְּעֵצָה אַחַת. הֵם פִּתְחוּ
לִפְנֵי אֶת שְׁעָרֵי פֶתַח־הַעֵת הַזֶּה וּפְרַסְמוּ בְּעֵין טוֹבָה אֶת רְשִׁימוֹתַי וְאֶת יְ"ד
קוֹנְטְרַסִּי הַמִּיּוֹחָדִים מֵאִז וְעַד הַנֵּה.
הַנְּטְרוֹק ר' פִּירוּשׁוֹ רֵאֵה/רֵאֵי.

א. מבטא ודקדוק הלשון

א ח י י ו ר ע י י ח ' ו ה ע ' 1

יום אחד נכנסתי למוסד עברי חשוב ופתחתי בשיחה עם אחת העובדות, צעירה יפת-תואר ויפת-מראה. הצעירה, שהכרתיה מילדותה, דיברה עברית נאה והטעימה פראוי את הח' ואת הע'. שיבחתי אותה על מבטאה, אך הופתעתי לשמוע את תגובתה:

— סיוון, אילו ידעת כמה צרות עושים לי הוריי על המבטא הזה. 'עלייך להפסיק לבטא את הח' והע', העונות בך על מוצאך', הם נוזפים בי. וכשאני טוענת, 'פך למדתי מָפָם', הם משיבים לי: 'אבל זה יזיק לך לשידוך'.
ועוד באותו עניין:

עמיתי, משה זינגר, סיפר לי פעם אחת:

אני מכיר שתי אחיות ואני מקשיב לדיבורן. האחת מבטאה את הח' והע' בדרך 'מזרחית', והאחרת לאו דווקא. שאלתי אותן, פיצד ייתכן הדבר? הרי שתיכן גדלתן יחד וחינוככן דומה. איך זה אחת מטעימה ח' וע' ואחותה לא...?

— פשוט מאוד — השיבה לי המטעימה. — אני למדתי אצל ראובן סיוון.

הדברים שאמר לי זינגר היו כְּשֶׁמֶן בעצמותיי.

---

1. ר' קונטרסי חנינות בהוראת הלשון (לשוננו לעם תשמ"ג), פרק א.

בקיץ תשמ"ג בחנתי בעל-פה, בלשון, קבוצת פרחי מורים
מישיבות ההסדר, שבאו ירושלימה מחזית הלבנון לצורך זה.
מהי צורת העתיד של 'ישנתי'? — שאלתי את אחד
האברכים.

'אִישׁן' — השיב עלם החמודות ללא היסוס.

ושל 'יראתי'? — הוספתי לשאול.

'אִירָא' — נענית.

ועתה השמיעני נא, בן פורת יוסף, את הבית האחרון של
'אדון עולם' — ביקשתי.

בידו אפקיד רוחי/בעת אישן ואעירה/ועם רוחי גנייתי/ה'
לי ולא אירא! — נתן הנער בשיר קולו, ובסיימו פרץ בקריאה:
אִישׁן, אִירָא! איך לא ידעתי!?

אֶתְכֶם

יש לנו משוררת ומלחינה, נעמי שָׁמֶר שמה. בין שיריה
המקובלים עלינו גם השיר 'על הדבש ועל העוקץ'. לשיר הזה
הייתה משמעות (כמו שאוהבים לומר עכשיו) מיוחדת בימי
השלמת הנסיגה מסיני. השרים אותו, ממתנגדי הנסיגה, דגלו
בסיסמה 'אל נא תעקור נטוע', החוזרת בשיר.

באותו זמן, בסמוך לחנוכה תשמ"ג, יוחד יום לענייני לשון
ב'קול ישראל', ושם קורא לו; יום השפה העברית. באחד
הדיונים הפומביים של יום זה, בשעת המנחה, באולפן 5 של
רשות השידור בתל אביב, רואיינה נעמי שמר והשמיעה, פדרפה,

דברים נאים. והנה נטתה פתאום והעירה על שינויים רצויים לה בעברית של ימינו. בין השאר הציעה שלא 'נחויב' עוד לומר אַתְּכֶם, אַתְּכֶן, אלא נורשה לומר אותכם, אותכן, כשם שאנו אומרים אותי, אותך, אותנו בחולם. הרהבתי עוז בנפשי, פילסתי דרך בין המשתתפים בדיון, קרבתי אל המיקרופון ואמרתי: 'אבל רק אַתְּכֶם ידעתי מפל משפחות האדמה... אמר הנביא עמוס. אל נא תעקרי נטוע, נעמי'.

'בוא נאמר כך'

איני יודע מה פסול מצאו מבקרים בביטוי החדש 'בוא נאמר כך', או 'בואי נאמר ש...'. המתריעים על ביטוי זה מוכיחים אותנו (מלשון תוכחה) על 'שיבושנו', אבל אינם מוכיחים לנו (מלשון הוכחה) את צדקת טענתם. ובאמת, מדוע 'בוא נאמר כך' 'משובש' יותר מ'בואו ונספרה בציון', שאמר ירמיהו (נא 10) או 'בואו נא ושמעו מה הדבר', שאמר יחזקאל (לג 30). ביטויים שגורים בלשון חז"ל הם 'תא [=בוא] שמע' או 'תא ואחרי [=ואראה] לך...'. ואם נביאינו וחכמינו אמרו כך, מה פי נלין על צעירינו וצעירותינו, גדעון, מזל, גסים ודינה?

ו' החיבור

יש הרבה דעות קדומות מוטעות בלשון, בכל לשון, ואחת מהן, והיא נפוצה ביותר גם בחוגי משפילים ויודעי ספר, היא, שאין לסמן נקודה, או פסיק, לפני ו' החיבור, וכן שאין להתחיל משפט, או פרק, או ספר בו' החיבור. להד"ם. והרי ספר בראשית עצמו, הראשון לספרינו, סותר את הסברה המוטעית

הזאת, כבר בפסוקיו הראשונים. ואם נפסק אותם לפי הטעמים המפרידים שבמקרא, ולפי כללי הפיסוק המקובלים, ולפי ההיגיון והשכל הישר, נקרא: בראשית ברא אלהים את השמים ואת הארץ. והארץ היתה תוהו ובוהו, וחושך על פני תהום, ורוח אלהים מרחפת על פני המים. ויאמר אלהים: יהי אור, ויהי אור. . . פרקים רבים בתנ"ך, וכן שירים וסיפורים, וגם ספרים רבים, שנכתבו באפלי שנות הספרות העברית, מתחילים בו' החיבור. מחמשת חומשי התורה — שלושה פותחים בו' החיבור: ואלה שמות (שמות), ויקרא (ויקרא), וידבר ה' אל משה (במדבר). ובכך, הדעה שאסור' לציין פסיק, או נקודה, או כל סימן פיסוק אחר, לפני ו' החיבור, וכן שאין מתחילים משפט, או ספר, בו' החיבור, מוטעית היא, וצריך לעקרה מלב כל הטועים, קטנים וגדולים.

ברשימה קצרה זו, המפוסקת לפי כללי הפיסוק המקובלים, צוינה ו' החיבור 20 פעמים אחרי פסיק, או נקודה.

זכות קדימה

רבים הטועים בדיבורם ומחליפים את היוצרות של המלה קדימה (בק' בשווא, בביטויים פגון זכות קדימה, דין קדימה דמי קדימה) במלת קדימה (בק' בקמץ, הנהוגה בביטויים פגון, לך קדימה, קדימה צעד! ולפאתי מזרח קדימה/ צין לציון צופייה' ב'התקוה'), ואין שתי מלים אלה שוות במשמעיהן או בשימושן, אלא קדימה לעצמה וקדימה לעצמה.

בתשמ"ג הוכרו בכלי התקשורת הקוליים על יום מבצע מיוחד לחינוך לזהירות בדרכים. לקראת היום הוכן שיר נאה,

במנגינה נמרצת, שהפזמון החוזר בו הוא: תן זכות קדימה לחיים!
השיר עובד ברוב עסק לראדיו ולטלויזיה. קצת לפני יום המבצע
הושמע השיר בפומבי ובנוסח מוטעה: תן זכות קדימה לחיים!
לא הכול חשו בטעות הצורמת, אבל גם לא מעטים היו המאזינים
והמאזינות, שהתקיפו את הראדיו ואת הטלויזיה במחאות
נמרצות, בטלפונים ובמכתבים. בסופו של דבר, ערב יום המבצע,
נתרצו מפיקי השיר, הודו בטעותם וההדירו את השיר ופזמונו
בנוסח מתוקן: תן זכות קדימה לחיים! המהדורה המתוקנת,
שמאז היא מושמעת לעתים קרובות, עשתה הרבה לתיקון
הטעות הרזוחת, וכיום גדל יותר ויותר מספר המבטאים זכות
קדימה, דמי קדימה, דין קדימה.

אכן, אין אדם עומד על דברי תורה אלא אם פן נכשל בהם.
גם הלשון תורה היא, ולימוד היא צריכה.

ט ע ם ה ס מ י כ ו ת

עברתי על מספר ספרי לימוד דקדוק הלשון בבית הספר
התיכון וראיתי, שרובם, בהסבירם את עניין הסמיכות והקיצור
או השינוי, החל במבנה הנסמך, אומרים, בצורה פוללנית,
שבצירוף של סמיכות טעם הנסמך בטל ועובר אל הסומך.
לבטל את הטעם פנסמך בביטויים רווחים של ימינו, פגון
התלבטויות המפלגות, או הוצאות הממשלה, או טענות העדים,
אלכסוני המקבילית, מלך ירדן, רבים פיוצא באלה, דבר בלתי
אפשרי הוא ואינו מציאותי.

עיון בנקודות ובטעמים שבמקרא, שמהם אנו לומדים את
דיני הניקוד וההטעמה של ימינו, מבהיר, שההכללה הזאת

מופרכת מיסודה. הטעם בטל בנסמך, בספרי המקרא המנוקדים, רק כשהנסמך מחובר במקף אל סומכו, ומספר הסמיכויות הממוקפות זעום הוא בהשנאה למספר הסמיכויות שאינן ממוקפות, ובכל הסמיכויות שאינן ממוקפות יש טעם, הן על הנסמך והן על הסומך. אין פל ספק שהטעם בטל במלה רק כשהיא ממוקפת למלה שאחריה, ומקף זה עשוי לבוא בסמיכות של שם-עצם אל שם-עצם וגם בסמיכויות מסוגים אחרים.

אפשר להינכח בכך בכל דף במקרא. נעיין, למשל, בספר במדבר פרק א'.

נסמכים ממוקפים לא מוטעמים: אָל-משה, אָת-ראש, פֶּל-עֵדֶת, בְּנֵי-יִשְׂרָאֵל, פֶּל-זֹכֵר, פֶּל-יֹצֵא צְבָא, אַבְל לָל (בטיפחא ובלי מקף) יֹצֵא צְבָא בַפְּסוּקִים כַּב, כַּד, כוּ, כַח, ל, לַב, לַד, לַח, מ, מַב. בְּן בְּדֶרֶךְ פֶּלֶל מְמוּקֶף וְלֹא מוּטְעָם: בְּן-שְׂדֵיאוֹר, בְּן-צֹרִישְׁדֵי, בְּן-עַמִּינַדב... אַבְל 'מֶבֶן' (לֹא מְמוּקֶף, מוּטְעָם) עֲשָׂרִים, בַּפְּסוּקִים ג, יח, כַּב, כַּד, כוּ, כַח. בְּנֵי-רְאוּבֵן, אַבְל לְבָנֵי שְׁמַעוֹן, לְבָנֵי גַד, לְבָנֵי יְהוּדָה, לְבָנֵי יִשְׁשָׁכָר, לְבָנֵי זְבוּלֻן, לְבָנֵי יוֹסֵף, לְבָנֵי אֶפְרַיִם, לְבָנֵי מְנַשֶּׁה, לְבָנֵי בְנִימִין, לְבָנֵי דָן, לְבָנֵי אֶשֶׁר, בְּנֵי נַפְתָּלִי — בְּכָל אֵלֶּה הַמְּלָה לְבָנֵי אוֹ בְנֵי לֹא מְמוּקֶפֶת וְהִיא מוּטְעָמֶת. שאר נסמכים ללא מקף: במדבר סיני, באהל מועד, מארץ מצרים, פֶּל-עֵדֶת בְּנֵי-יִשְׂרָאֵל, בַּמְּסַפֵּר שְׁמוֹת הָאֲנָשִׁים, בְּכָר יִשְׂרָאֵל, לְמַטֵּה רְאוּבֵן, וְעוֹד רַבִּים... בָּאִים מוּטְעָמִים בַּטֶּעַם מַחְבֵּר, אַבְל יֵשׁ גַּם בַּמְּפָסִיק: נְשִׂאֵי (בטיפחא) מְטוֹת אַבּוֹתָם, רֹאשֵׁי (תביר) אֲלֹפֵי יִשְׂרָאֵל.

אמור מעתה: ההנחה שבסמיכות (של נסמך וסומך אחריו) הטעם בא רק על הסומך אינה נכונה. דוגמאות מהמקרא המנוקד

והמוטעם מראות, שרק בסמיכות ממוקפת, שהיא מצומצמת בהיקפה, בטל הטעם בנסמך.

השימוש במקף במקרא המנוקד (אין מקף פידוע בכתבי יד של המקרא שאינם מנוקדים) נהוג באקראי וללא עקיבות. ודאי שאין להסיק ממנו על השימוש במקף בימינו¹.

בעניין זה לקחתי דברים עם ידידי, הפרופ' ישראל ייבין, ומצאתי בדבריו חיזוק לדעתי. מפל מקום, לניסוח הדברים כאן אני עצמי האחראי.

מָחָא תִּי כָף

באחת מפגישותיי עם גננות הערתי שצריך לבטא מחאתי כף (או כפיים), מחאנו כף, מחאת כף וכדומה, ולא מחיתי כף. כשם שמהפועל קרא אנו אומרים קראתי, ומהפועל מצא אנו אומרים מצאתי, כך מהפועל מחא, שאף הוא נכתב בא' בסוף, צריך לומר מחאתי כף, מחאתי כפיים.

לאחר דיון ושאלות ותשובות הצלחתי פנראה לשכנע את שומעותיי החביבות, ואז הפתה גננת אחת על חטא שחטאה בכיטוי שפתיים והודתה מבוישת:

אני צריכה לבקש סליחה מנסים הקטן בגן קדם-חובה שלי, שמתעקש לומר מחאתי כף, ואני מתעקשת ל'תקן' אותו ואומרת, שצריך לומר: מחיתי כף.

---

1. הסברה הרווחת, למשל, שבכל המספרים מ'11-19 בזכר ובנקבה שם המספר שלפני עֶשֶׂר או עֶשְׂרָה אינו מוטעם, אין לה על מה שתסמוך. ברוב המספרים האלה נמקרא אין מקף.

מקובלים היינו, תלמידיו ותלמידותיו של פרופ' י' קלוזנר (קרי: קלאוזנר). בימים היפים ההם, ימי הר הצופים, לבטא החלום ושברו בשי"ן שמאלית. כך למדנו מפי מורנו החביב נ"ע, פשסיפר לנו בהרצאותיו על פתביו של א' בן-יהודה, וכך גם נדפס בחוברתו המנוקדת על בן-יהודה. גרסתו זו של קלוזנר הייתה מקובלת על הפול, ובהם, פנראה, אף על חבריו המלומדים. לא טרחנו אז לבדוק בסיפור גדעון בספר שופטים, פרק ז', ולמצוא ששם נאמר בפירושו: "ויהי כשמוע גדעון את מספר [=סיפור] החלום ואת שברו...". אף לא בדקנו ב'התורן' השבועי, שערך ר' בריינין, שבו פורסם לראשונה, החל מפ"ט בכסלו תרע"ח, סיפור חייו של א' בן-יהודה עד שנת תרמ"ב, 'החלום ושברו', בכותרת מנוקדת ניקוד מלא.

כשהדרתי בתשל"ט את 'החלום ושברו', מבחר פתבים בענייני לשון מאת אליעזר בן-יהודה, והבאתי לעורך מוסד ביאליק, שגם הוא למד אתנו בהר הצופים, שאלני: למה אתה מבטא 'ושברו'? פלום שכחת את תורת מורנו קלוזנר? ולא נתקררה דעתו, עד שהראיתי לו את הפסוק המפורש מספר שופטים.

כשיצא הספר מהדפוס, טלפנתי לפרופ' נכבד, שהיה מידידיו ומשותפיו של קלוזנר בפעולות מדעיות רבות, ובישרתי לו: הופיע הספר 'החלום ושברו'. ולמה אתה מבטא החלום ושברו, ולא ושברו? שאלני, וכשעניתי מה שעניתי, השיב לי במבוכת-מה ובהומור: אני רק שאלתי.

סיפרתי את העניין או ליעקב דויד אַברמסקי, ימחקו לו רגבי עפרו על
הר המנוחות שבירושלים עיה"ק, ואַברמסקי השנון, שהיה מעריצו של
קלוזנר, אמר לי בפנים שזחקות: הרי ידוע לך סגם בן-יהודה וגם
קלוזנר, פּמזהם פּאבִיך ז"ל, קדיס יהודה סילמן — סלוסחם ליטאים
היו, וליטאי, פּידוע, מסבס את הסינים ומחליף סין בסין.

שָׁבֵר אַחַר השבירנו על הר הצופים מו"ר נ"ה טור-סיני
ז"ל. הוא השתדל לשכנענו שצריך לכטא בשי"ן ימנית את
הביטוי של רש"י 'לשבר את האוזן'. לְשַׁבֵּר ולא לְשַׁבֵּר, כפי
שהיינו רגילים לכטא עד אז.

עמיתי, אברהם אבן-שושן ז"ל, שגם הוא שתה או בצמא
את דברי מורינו ורבותינו, גרס ב'מילון החדש' שלו, בערך אֶן
שָׁבֵר את האוזן, והוסיף בסוגריים [לפי סברה אחרת שָׁבֵר].
ובערך שָׁבֵר גרס לְשַׁבֵּר את האוזן, והעיר [ויש מבטאים לְשַׁבֵּר
(= לְסַבֵּר) את האוזן]. בערך ד. שָׁבֵר פירש: פֶּשֶׁר, הוֹרָאָה והדגים
את הפסוק משופטים פרק ז.

שֵׁד הַקֵּטֶל'

הלהיטות ל'מידוע' הלימודים בבית הספר אחזה גם במכונני
תכניות לימוד הלשון ובקצת מורים בחטיבת הביניים ובחטיבה
העליונה של בית הספר התיכון, שמילאו פרסם במדעי הלשון
באוניברסיטאות. תכניות לימודים רשמיות וספרי לימוד הלשון
המופיעים חדשים לבקרים מנסים לפעמים לפטם את הנערים
והנערות שלנו במינוח זר, בחומר אוניברסיטאי לא מסונן, לא
מותאם ולא מודרג, בתורות חדשות, פעמים מוטעות, שלא
שיערוך מדקדקינו וחכמינו לדורותיהם, מאז ועד עתה.

מי שמאזין בימים האלה לשיחות הנערים והנערות שלנו שיחיו, מפיתה י' או י"א, המתכוננים לקראת בחינת הבגרות בלשון, שומע מלים חדשות, 'מדעיות', פגון: קָטל, מְקָטל, הַקָּטלה, תקטולת, קטילה, התקטלות . . . ועוד קטלים מקטלים שונים, שפירושו, פחות או יותר, השמדה או התאבדות. השומע תמה, אם הַקָּטל במלחמה או הקטל בדרכים אין בהם דיי ובשנת תשמ"ד (!) הפך גם הדקדוק בתיכון לשִׁדָּה קָטל.

נראה שהרוח החדשה המנשבת ומבקשת "להחליף את התכנית הנוכחית בדקדוק ולשון" בתכנית חדשה "השמה דגש על הבנה, על ראיית התמונה הפוללת, על יישום וקֶסֶפֶר" ובעיקר "על יִתָּר מידוע" (מתוך הקדמה לאחד מספרי הלשון החדשים) היא שהביאה את הקטל הזה. ומה 'מדעי' יותר מתורתו של בלשן המקרא הגדול, הגרמני וילהלם גזניוס, שפרסם את חיבוריו לפני כמאתיים שנה!¹ גזניוס מצא לנכון, מטעמים שלו, להפריד בין דגם הפועל לבין דגם השם בלשון המקרא. זה אלף שנה ויותר נוהגים מדקדקינו להדגים את בנייני הפועל (פעל, נפעל, פִּעַל, פִּעַל . . . התפעל) וגם את משקלי השם (מִפְעַל, הפעלה, פעילה, פעול, פעלן, פעיל וכו') בשורש הנמרץ, החי והפעיל — פעל. בא גזניוס וקבע, שאמנם אין הוא יכול לשנות את שמות בנייני

---

1. לאחר הגשת הרשימה לדפוס ראיתי את מאמרו של ישראל בן־דוד, משקל בניין תבנית, לשוננו, כרך כ"ט עמ' 123–132. (וההמשך באותו פרק, עמ' 295–306). שם בעמ' 124 כותב בן־דוד: ספר הדקדוק הראשון ללשון העברית, השוקל ובונה באבני קטל, פנראה ספרו של J.A. Danz, *Compendium Grammaticae Ebreo-Chaldaicae*, שמהדורתו הראשונה נדפסה בשנת 1699.

הפועל משורש פעל, אבל לשמות העצם והתארים יפה (בשפה המתה, הקטולה הזאת?) השורש קטל. אחריו החרו החזיקו חכמים מאומות העולם וגם מאומתנו. ברור, ובזאת מפיר כל בר-דעת — שהפרדה זו בין הפועל לבין השם, פיוס, בעברית החיה של תקופתנו, אין לה פל מקום, שפן בלשון העברית הפועל והשם חד הם, זה מוליד את זה וזה יונק מזה. אין לחנך את תלמידינו, שהמלה מְלַכְתִּי היא מדגם פָּעַל, ואילו מְלַךְ מדגם קָטַל, הַרְצָה היא הפעיל, אבל הרצאה היא הַקְטָלָה, סְפַרְתִּי (את הפסר), הוא פָּעַל אבל סופר הפותב ספרים הוא קוּטַל; התיישב או התנחל הם מבניין התפעל, ואילו שמות העצם מתיישב, מתנחל הם ממשקל מְתַקְטַל. נותק הקשר בין לימד ללימוד, שפן לימד הוא בניין פיעל ולימוד אינו אלא קיטול. אין זו רק בדיחה, המרומות בשורש התמוה הזה, קטל. דרך זו עלולה להרגיל את התלמידים לתפיסה לא נכונה של מבנה הלשון העברית, כאילו יש בה, בלשון, שתי מלכויות, של הפועל — פעל, ושל השם — קטל, ואין מלכות נוגעת בחברתה. בבתי המדרש למורים ולגננות כבר אנו עמלים לעקור מִחֶלֶק מתלמידינו, בוגרי בית הספר התיכון, תפיסה מוטעית זו.

המבקשים לתרץ את השימוש בקטל כדגם לשם טוענים, שיש קשיים בשורש הדגם פעל (הדגש הקל בפ', הע' שאינה מקבלת דגש כפולן ושנוטה לקבל חטף במקום שְׁנָא), אבל קשיים אלה ישנם באותה מידה בשימוש בפעל בפועל וניתן להתמודד אתם¹, ובכל אופן, הפרדת השם מהפועל חמורה היא יותר.

1. למשל, את ע' הפועל הדגושה מציינים בסימן הדגש החזק הנהוג

בערבית: פָּעַל, פָּעַל, הַתְפַּעֵל, וּבָשָׁם פָּעַל, פָּעַל, פָּעַל וכו'.

ב. חידושי לשון

' בר ש ר ו ש מ ר ש ר ש י ם '

חיים נחמן ביאליק, ה'תרל"ג-ה'תרצ"ד, הוא ממנהיגיו הרוחניים ומשוררו הלאומי של דור התחייה, בן דורם, חברם הצעיר וממשיכם של מחיי הדיבור העברי ומרחיבי הלשון. אדיר רישומו על השירה החדשה, על הספרות העברית בכלל, ועל התפתחותה והרחבתה של הלשון העברית המתרוננת בימינו בפי מיליונים. על חידושי הלשון שלו פרסם יצחק אבינרי ז"ל חוברת נאה (מילון חידושי ח"נ ביאליק שבכתב ושפעל פה, עם פרשת המשקלים בחידושי המשורר. תל אביב, התרצ"ד, בחודש העשירי למות המשורר).

במכתבו לסופר העברי דניאל פֶּרסקי, שנשלח מברלין לניו יורק בשנת תרפ"ב מספר ביאליק על כמה מחידושיו, ובהם על חידושו המבריק רשרש, רשרוש, ששרבב לתוך יצירה של שופמן אגב עריכה (המכתב נתפרסם בהודמנויות שונות, ולאחרונה במאמרי פלשוננו לעם, קונטרס א', מרחשון ה'תשמ"ד). וכך אומר היוצר:

המלים החדשות שמצאת במעשה ידי — לא חידשתין בכונה, לשמן, אלא הן נתחדשו לי מאליהן, בתוך פתיכה, ול צ ו ר ך . ואולם יותר ממה שמצאת במעשה ידי שלי, נתחדש ונשתקע משלי במעשי ידיהם של אחרים שנערכו ותוקנו על ידי — בתור עורך 'השילוח' [ביאליק ערך את השילוח או השתתף בעריכתו, בשנים תרס"ד — תר"ע, פרכים י"ג-כא] ו'מוריה' [הוצאת הספרים] — או שניתרגמו על ידי מלשונות לעז, אם בשמי המפורש ואם בעילום שמי. כמובן, איש זר לא יוכל לעמוד על אלה, לפי שלא ידע מה של המחבר ומה

של העורך. דע, שאני משתמט מלהשתמש בחידושי לשון, אפילו משל עצמי, אלא אני מבליעם במעשה ידיהם של אחרים תחילה ומניח להם להשתרש בספרות, ואחר כך, לאחר שיפוג קצת הרושם, אני מכניסם שוב תחת פנפיי, ואף זו בקושי, כמהסס וחוכך בדבר. הנה הפועל 'רשרש', למשל, שאני אני הפושע הוא שחידשתיו — פשוט בדיתיו מן הלב — אַל נא יִסְרְנִי אֱלֹהִים — והבלעתיו ראשונה באחד מסיפורי שופמן שנערכו על ידי ב'השילוח' בנרשה. ומה תמהתי בראותי מקץ שבועיים לצאת המחברת והנה פשט שימושה של מלה זו כמעט בכל כתבי הסופרים של הזמן ההוא: ברנר, שופמן עצמו, ואפילו סוקולוב, במאמר ראשי ב'הצפירה', בשורה ראשונה ממש — כולם התחילו פתאום ברשרוש מרשרשים. מקץ ירח ימים והנה קנתה לה מלה זו מקום מכובד גם בשיריהם של חשובי המשוררים, כשמעונזביי ועוד. על דעת אחד מהם לא עלתה לבדוק אחרי מולדתה ומצאה של מלה זו ולשאול אותה: בת מי אַתָּ? ועד היום הפול מחזיקים בה והפול סבורים שהיא מלה עתיקה, מדרשית או תלמודית. הגיע הדבר לידי כך שהד"ר קלוזנר התערב עמי, כי ראה את המלה הזאת במדרש או בתלמוד. מובן מאליו, שלא זכה בדין. ואולם עוד מעט ואני, גם אני, אתחיל להאמין כי אכן נמצאת היא באחד המדרשים. גדול כוחה של השפעה. אבל אודה לפניך בלחישת, כי אני עצמי נמנעתי מהשתמש במלה זו שנים הרבה אחרי שחידשתיה, ותמהני אם תמָצְאָנָה במעשי ידי הספרותיים יתר על פעם אחת.

הַצֵּלֶם מְצִילֵם אוֹתָם . . .

זמן קצר לפני פטירתו (בתש"א) של מו"ר פרופ' דויד ילין ביקשתי לראיינו בשביל פינת הלשון שבמדור 'הסִפָּת וְהַשְּׁפָל' בקול ישראל (אז קול ירושלים). סיפר ילין:

לעניין צילום שימש ב'לשון הירושלמית' עד סוף המאה הי"ט השם ציור-אור והפועל ציר-אור, שהציע אליעזר בן-יהודה. הקרפב המסורבל הזה לא נראה לי, ואז עלה בדעתי שהשורש צלם יתאים לכך, שכן המלה צלם משמעה גם דמות — בצלם אלהים ברא אותו — וגם חושך: אך בצלם יתהלך איש, וכן בביטוי חושך וצלמנות, מה שמתאים לקאמרה אוֹבסקורה (לשפת האופל) שבפעולת הפוטוגראפיה.

דרך אותם הימים לא נהגנו אנו, 'מפברקי' המלים החדשות, להכריז על מרפולחנו, אלא היינו משלבים את הצעותינו ברשימות הספרותיות או בכתבות שפרסמנו בעיתוני הארץ או בעיתונים העבריים בחוץ לארץ. הייתי אז סופר העיתון העברי היומי 'המליץ', שיצא ברוסיה, ושלחתי אליו, מדי פעם בפעם, כתבות (המלים עיתון, כתב, כתבה היו חידושים של 'הלשון הירושלמית') על הנעשה בארץ. החלטתי לשרבב את חידושי לכתבה על תהלוכה של נזירים נוצרים שנערכה על הר הפרמל (בתר"ס בערך), מאורע נכבד בחיי ארץ-ישראל הקטנה של תקופת השלטון הטורקי. תיארתי את ההולכים, השרים מזמורי תפילה בדבקות, והוספתי: והצלם מצלם אותם. הודעתי על 'המלה החדשה' לחבורה הקטנה של מחדשי הלשון הירושלמיים וכולנו ציפינו, בקוצר רוח, ימים ושבעות, לבוא 'המליץ' ובו מודפסת, שחור על גבי לבן, המלה החדשה. וכשהגיעה סוף-סוף האנייה מרוסיה, מיהרנו אל הפוסטה (הדואר) לקבל את העיתון המיוחל, ובידיים רועדות פתחנוהו לראות את הכתבה על התהלוכה. זו נתפרסמה אמנם בהבלטה, אבל פשהגענו אל שלוש המלים האלה תמהנו להינכח שעורך המליץ, שפנראה לא הבין את כִּנְתִּי, או אולי המ' הסופית שלי נראתה לו כב', הדפים בעיתונו: הצלב מצלב אותם... פראוי לתהלוכה של נזירים נוצרים.

המחזה 'הקרנפים' מאת או'ן יונסקו, אבי מחזה 'תיאטרון האבסורד', שהתיאטרון העברי בחיפה הציגו לפני מספר שנים, הביא לעולם ולשפה העברית את מושג ה'התקרנפות' ואת הפועל 'התקרנף'. בני אדם במחזה הזה הופכים בהמוניהם לקרנפים ומסתגלים לתפיסת עולם ולאורח חיים הסותרים את השקפתם. "רוצים לחרוג מפל הלאווים והאיסורים האנושיים ולהצטרף להן העליז והפראי של הקרנפים... אחד המתקרנפים אומר: לשמע המלה 'מוסר' אני בא לידי בחילה... הטבע! עלינו לחזור לטבע... התרבות אין בה עוד צורך, מיושנת היא. אחרי שנהרסנה ייטב לכולנו". (בערך יונסקו בלקסיקון המצוין 'ספרות העולם' מאת יוחנן טקרסקי, הוצאת דביר ועם עובד). מאז משמש בעברית הפועל התקרנף לציין אדם המשנה את תפיסת חייו, המוסרית ביסודה, ומסתגל לזרם הגואה, החייתי.

את המלה קרנף (קיצור של קרן-אף) חידש ד"ר יוסף קלוזנר בספרו 'האדם הקדמון' שיצא בתר"ס (ר' רשימתי 'מחיי המלים', 'לשוננו לעם' רעב, תשל"ז). שם מסביר המחבר, שגזר את המלה על פי השם הפרטי חרומף, הנזכר בנחמיה (פרק ג), שלדעתו הוא קיצור של חרום-אף. מעניין, שחידושו הקולע של קלוזנר מאפשר בעברית יצירת פועל התקרנף מה שנמנע בלשונות אירופה, המשתמשות בשם הלאטיני, המסורבל במידת-מה, רינוצרוס.

חמדה (מקודם בילה) בת שנ"ה יונס נישאה לאליעזר בן־יהודה בשנת תרנ"ב לאחר שנתאלמן מאשתו הראשונה, אחותה דבורה, אם איתמר, שמתה ממחלת השחפת שדבקה בה בסוף תרנ"א. בן־יהודה כתב אליה לרוסיה, תיאר את מצבו הקשה וביקשה לבוא להיות אם לילדיו המיותמים, וחמדה נענתה לו. בירושלים למדה עברית ונעשתה עד מהרה לעיתונאית ולסופרת, העומדת לימין בעלה ומסייעת לו הרבה בעבודתו העיתונאית והבלשנית. חמדה הייתה דמות מרפזית בחיי ארץ ישראל העברית של סוף המאה הי"ט וראשית המאה הזאת. היא עמדה בכל לבה ונפשה לימין בעלה. עזרה לו בעריכת עיתוניו ועשתה יותר מפל אדם אחר לפרסום חידושיו ברבים בסיפוריה וברשימותיה העיתונאיות. העברית שלה לא הייתה מושלמת ומשום כך הייתה מטרה לחיצייהם של סופרי אודיסה שלא השלימו עם חידושי ה'לשון הירושלמית'.

והנה שני סיפורים על חידושי לשון, שלמדנו מרשימותיה של חמדה ב'הצבי' וב'השקפה' עיתוני בית בן־יהודה.

חנופייה

המלה חנופייה המסתיימת ב־יָהּ, על דרך כמה מחידושי הזמן: מטרייה, שמשייה, עגבנייה, חזייה, ספרייה... נולדה פפיה הנראה בפיה או בעטה של חמדה. כך משלבת חמדה (החותמת חידה) את המלה החדשה חנופייה ב'מכתבים מירושלים' שפרסמה סמוך לחנופה תרנ"ז בעיתון 'הצבי' שערך בעלה, אליעזר בן־יהודה:

שפ מרחוק שמעתי ספרדי אחד אומר לחברו איך פעם, לפני שנים אחדות, היה בחוץ לארץ, ובתור "יהודי מארץ ישראל", מחזה יקר אז בעיני פולם, הזמינו אותו לכית פרטי של גביר אחד, ושם התאסף עם רב מבני ישראל וגם נוצרים אחדים, ושמו, ניגנו וריננו לכבוד החג הזה, וחנופייה של זהב נוצצת ומזהרת הייתה תלויה באמצע הסלון הגדול והגבוה ובה דלקו חמש נרות (כך פתבה חמדה. ימתקו לה רגבי עפרה באחוזת קבר משפחת בן-יהודה על הר הזיתים בירושלים). גם דרשות רבות היו שם...

אָפּוֹה

בא' תמוז תרס"ד פותחת חמדה בן-יהודה מדור חדש ב'השקפה', עיתון יוצא לאור פעמיים בשבוע... העורך: א' בן-יהודה. וכך מתפרסם המדור, שחותמה הנשי של חמדה טבוע עליו (החתימה בשם בדוי: שושנה לבנה):

זו הפעם הראשונה בימי חייה תבוא האפנה בשערי העיתונות העברית. בפחד ובחרדה אמתית אני פותבת השורות האלה. מי לא ילגלג? מי לא יצחק לי? מי לא ידינני לחובה? ומי יודע, אם גם לא יחרימוני?

כל תקותי אל הקוראות הנחמדות, שידעתי כי מספרן בארץ ישראל לא מעט. הן תבינוני, כי רובן מבקשות ללבוש בטעם. איך כלל לחשוש פן יביא פרסום האפנה לידי פזרנות או מותרות; הנשים והבנות בארץ ישראל, אני מפרת אותן, נבונות יותר מדי ומבקשות ללבוש אך הדברים המתאימים עם האקלים שלהן, האריגים הקלים בפרט בחום היום, והגונים שאינם מפחדים מהשמש הלוהט ומתחתנים יפה עם תכלת השמים...

במילון בן-יהודה צוינה המלה אָפּוֹה בסימן חידושי בעל המילון.

החשמל והאנרגיה האצורה בו אחד מגילויי תקופתנו הוא. רק במאה הי"ט התחילו להשתמש בכוח החשמלי. את המלה חשמל הציע אביר משוררי ההשכלה י"ל גורדון, והיא נתפרסמה בשיר העלילה שלו 'שני יוסף בן שמעון'. י"ג מעלה מלה עתיקה זו מספר יחזקאל בחרזו:

מה הִסְפִּירוֹת אִם לֹא גִלְגְּלִי שְׁמַיִם?
הָאוֹר, הַחֶם, הַקִּיטוֹר, הַחֲשֻׁמְלָה...
כָּל כּוֹחוֹת הַטֶּבַע הֵם מְלַאכֵי מַעֲלָה,
יָדְעוּם הַחֻזְקִים גְּלוּיֵי הָעֵינַיִם.

בהערה על המלה חֲשֻׁמְלָה אומר י"ג:

"כוונתי להפוז הטבעי עלעקטריציטעט, שפן תרגום היווני של חשמל הוא עלעקטרא". י"ג עצמו היה מעדיף להשתמש במלה חשמל לעניין אחר אילו... זה לשונו: "ואילו הייתה שפת עבר עתידה להתחדש והסופרים רשאים לברוא בה ניב שפתיים הייתי אומר לקרוא בשם 'חשמל' להטיליגרף או להטיליפון, ויהיה השם חשמל מורפב משתי מלות: ח ש מ ל כלו' ממחר לדבר, על דרך חש בו (ישע' ח')...".

ואמנם התחדשה שפת עבר והסופרים "רשאים לברוא בה ניב שפתיים". ובכל זאת, ואולי בזכות שירו של י"ג, לא נשתנה משמע המונח חשמל שטבע י"ג. דןקא טלפון נשאר בצורתו הלועזית (כאן יש להעיר, שאמנם הועלתה בימי המנדאט הבריטי, שבין שתי מלחמות העולם, ההצעה, שיצאה מבית בן-יהודה, לקרוא שח-רחוק לטלפון, ובימינו אין משתמשים בה, אבל ראוי לציין שהמחלקה לענייני תקשורת בזמן ממשלת

המנדאט נקראה רשמית 'הדואר המברקה והשחר-רחוק', ועד היום משתמשים בבתי צאצאי בית בן יהודה במלה שֶׁח לטלפון (קיצור של 'שֶׁח-רחוק'). פיוס, המונח הבינ-לאומי לטלפון הוא מונח רשמי. גם את הפועל טַלְפֵן (טַלְפַנְתִּי טַלְפַנְת וכו') אישרה האקדמיה ללשון העברית.

מ כ ו נ י ת

קודם כול קצת על תולדות המלה. תחילה, בתרס"ח (1908), פינה את האוטומוביל איתמר בן-אב"י בשם עגלה מכונית (ואת הטראמנ"י — עגלה חשמלית). כך גרס בכתבותיו העיתונאיות מפאריז. אחר כך הושמטה המלה עגלה מפיוניים אלה וכך נעשו התארים מכונית וחשמלית לשמות עצם.

מספר האוטומובילים לא היה אז גדול ביותר, וגם שנים אחר כך לא הייתה המכונית חזון נפרץ בארץ. המלה מכונית שכבה אפוא למעצבה והתפשטותה הייתה איטית ביותר. השתמשו במלה הבינ-לאומית אוטומוביל, או בקיצורה אוטו. לפעמים התחכמו ואמרו אותו מוביל או, בקיצור, מוביל (כך כינו לעתים את האוטובוס הראשון בבית הפרם, בתרפ"ג, בהשפעת אבי-מורי ק"י סילמן נ"ע). היו גם שהציעו עצמונע, על משקל דומה לשם הפרטי המקראי צלמונע. ופתאום, עם פרסום שירו של ביאליק — המכונית — עשתה המלה פנפיים והופרה בפי כול. לאחר שנים, כשדעך פוכבו של בן-אב"י והוא נדד ללחם אֵיה באמריקה, כתב אל הסופר העברי דניאל פֶרסקי ושפך את לבו לפניו. את מכתבו העצוב סיים בסיפורו על חידושו 'מכונית'. ביאליק, סיפר בן-אב"י, פגשו פעם על שפת

הים בתל אביב ושיבחו על המלה מכונית שהמציא. 'אבל אתה הנצחתה!' קרא לעומתו בן-אב"י.

לפני שנים, כשהתחילו ב'קול ישראל' בשידורי 'אור ירוק', העוסקים בתנועת פלי רֶכֶב, הזמינני השדרן אפרים אָבא לספר על המלה מכונית. בשבתנו טנדו באולפן אל מול המיקרופון ובספרי על שירו של ביאליק 'המכונית', 'דקלמתי' באוזני המאזינים את השיר הזה. בחרתי לדקלמו באופן שנהגנו לעשות זאת, אני ותלמידותיי הקטנות בבית ספרי בשכונת ימין משה שבירושלים, מול חומת העיר, ב'הצגה' שעשינו משיר זה . . . היינו מסדרים את פיסאות הפיתה ב'זוגות' ולאות שנתתי היו פוצחות הקטנות במקהלה, במבטא המזרחי החביב עליי, כשכולנו מתיזים וקוראים בגרון את הח' והע' ומגלגלים את הר' בקצה הלשון. היינו מרטיטים את הר' הזאת בהגזמה ובקול גדול בסופי השורות של השיר, וקולות אלה נשמעו ממש פֶּאֶנְחוֹת האֶכֶזְבָּה של ה'מנואָלה', היא ידית ההתנעה, שכל נוהג במכונית היה צריך לסובבה כמה פעמים עד שהיה מצליח להפעיל את המנוע:

קול מעמק, קול מְהַרְרֵר,

קול מעיר וקול מְכַפְרֵר,

קול יריע פְּשׁוֹפְרֵר,

קול פּוֹלַח הָאֵיִרֵר.

מר צורח וּמְזַהֵר.

מְר צורח, מתייפֵּת,

בענן אבק פּוֹרַח:

תרו — עה, תרו — עה, טרו טוט טוט!

מי יריע, מי יְעוּט?

המכונית היא במעופה,

הרודפת, הרדופה.

גלגיליה פסופה . . .

תיאור המכונית של ביאליק, הדוהרת וצופרת ומעלה אבק, הרודפת פאיזה שד, פה שונה הוא מדמות המכונית של ימינו, המותנעת בסיבוב-מפתח קל, השקטה, הנוסעת על פבישים חלקים. פשסימתי את קריאת השיר פרץ מראייני בצחוק וקרא:

הרי זהו תיאור מדויק של מכונית מדגם פורד, 1930!

לאחר השידור נחפזתי לחפש בקובץ שירי הילדים של ביאליק את ציון שנת חיבור השיר. פשלא מצאתי שם את מבוקשי צלצלתי אל משה אונגרפלד, מנהל בית ביאליק, והוא השיב לי מיד: השיר 'המכונית' נתפרסם לראשונה בתרצ"ב (1932), פשנתיים לפני מות המשורר.

אנו, אפרים אבא ואני, לא נשפח את התנין

הספרותי-הלשוני הזה.

מ כ ל ל

סיפרה לי מודעתי, מרת דולה ויטמן, בתם של אליעזר וחמדה בן-יהודה, שאביה, שהיה מזפיר הנעד המכין של האוניברסיטה העברית בירושלים, התפטר מתפקידו זה, לאחר דין ודברים שהיה לו עם מנהלי הנעד. הם סירבו לקרוא לאוניברסיטה מכללה, החידוש שהמציא אליעזר בן-יהודה, שאף הכין טופסי מכתבים שבכותרתם המכללה העברית.

המלה מכללה אמנם לא שימשה בקביעות לעניין אוניברסיטה מאז, אבל בשנים האחרונות אישרה הנעדה לחינוך

גבוה את השם הזה — מכללה — למוסדות חינוך והכשרת
מורים, המורשים להעניק תואר אקדמי לבוגריהם ולבוגרותיהם.
יש פיום מספר מכללות ברחבי הארץ.
לאחר פתיבת הרשימה הזאת ראיתי בבניין טרומן
באוניברסיטה העברית. החוגגת בימים אלה 60 שנה לייסודה,
תצוגה של מסמכים על טקס פתיחת האוניברסיטה לפני שישים
שנה. בין המסמכים טופס זה של מכתב הזמנה לפתיחה, השלוח
מלונדון ובו פתוב לאמור:

המכללה העברית בירושלם

הועד המפקח על המכללה העברית בירושלם
והאכסקוטיבה של ההסדרות הציונית מתכבדים להזמין
את כב' לבוא ירושלימה ליום ד' ניסן תרפ"ה (1 באפריל
1925)

לפתיחת המכללה

ע"י

הלורד ארתור בלפור

נא לענות למזכיר ועד המכללה

ע"פ הכתבת

77, Gt Russell Street London W.C.I.

חברים, ובהם מר מאיר מדין, מציינים שגם הפרופ' ד' גלין,
שהיה מראשוני המרצים במוסד, הקפיד לקרוא לו מכללה.

הביטויים לעדפן מעודפן (מלשון 'עד פאן') היו נהוגים בתחילה בשימוש עממי מהוסס, כתרגום הפועל bring up to date באנגלית. כשפשלה העת, הובא המונח העממי המחודש הזה לפני האקדמיה ללשון העברית. הדיון באקדמיה היה סוער למדי, ורבים היו המתנגדים לצירוף 'לא שגרת' זה של שתי מלים. חבר האקדמיה, המשורר שמשון מלצר, הגן בחום על הביטוי הזה והכריז: אני רוצה לראות מחר בעיתונים הודעה בולטת, שהאקדמיה ללשון העברית אישרה במליאתה את הביטוי הזה: לעדפן, מעודפן, עדפני וכדומה.

מלצר זכה לכך, אבל לא באותה מליאה, אלא חודשיים אחר כך, כשנתפנסה האקדמיה לספם את הדיון בשאלה זו. רוב הנוכחים הצביעו בעד המונח הזה, והאקדמיה עדפנה את מילונה הרשמי במונח חדש זה.

מפעילן, מפעילנית

לרגל עבודתי בההדרת מילון דו-לשוני, עוסק אני בימים אלה בליקוט מלים חדשות, שיש להן מהלכים ושאינן בהן פסול, לא בצורה ולא בתוכן, מבחינת התאמתן לרוח הלשון המתפתחת. והנה נתקלתי בשורת מלים חדשות במשקל מפעילן (ואתו מפעילנית), שפולן נתחדשו בשנים האחרונות. מלים אלה ממלאות חסרון מסוים, שכן צורות פועלן או פעלן משמשות לבעלי תכונה או עיסוק בפניינים פועל או פעל מאז ומעולם, אבל ביצירת שם על פי הבינוני של הפעיל בצורת מפעילן לא 'העזו' עד פה להתחיל. רק עתה התחילה העברית להצמיח שמות

בעלי עיסוקים או תכונות בצורה זו. והרי דוגמאות (בסדר הא"ב): מאריכץ (ואתו מאריכנית), מבריחץ, מגזימץ, מדליפץ, מדליקץ, מדפיסץ, מחליטץ, מחליקץ, מטריפץ, מכשילץ, מכשירץ, מלשינץ, ממציאץ, מסבירץ, מסיבץ, מסריחץ, מעלימץ, מפסידץ, מפעילץ, מפקיעץ, מפריעץ, מצחיקץ, מציצץ, מציקץ, מצליחץ, מקליטץ, מרויחץ, מרטיבץ, מרשיעץ, משמיצץ, משתינץ, מתירץ, מתריעץ. . . ועוד היד נטויה.

כשהרציתי על עניין זה בןעידה הארצית של האגודה הישראלית לבלשנות שימושית, שנערכה בטכניון בחיפה בשנת מ"ד, העירו על כך משולחן הנשיאות, בבדיחות, מר א' אבן-שושן ז"ל ויבל"א ד"ר גאל ינאי: שכחת להזכיר עוד מפעילן אחד, מרסיון.

ק ל ו ז נ ר ו ה ע י פ ר ו ן

רבים מהסטודנטים והסטודנטיות של האוניברסיטה העברית, שלמדו במרומי הר הצופים בשנות 'המאורעות' (תרצ"ו — תרצ"ח), מלחמת העולם השנייה עד תחילת מלחמת העצמאות (תרצ"ט — תש"ח), זוכרים את הימים המסעירים ההם, ימי הקרבות והמלחמות ופעילויות המחתרות ערב הקמת המדינה. אלה היו ימים של התרחשויות גדולות בחיי העם והארץ. הסטודנטים היו, מטבע הדברים, שותפים פעילים באירועים אלה. רבים נאלצו לצאת ל'גיחות' מדי פעם בפעם, או להיחלץ לתקופות ארוכות יותר לשירות בפלמ"ח או בצבא הבריטי. כולם פעלו בתחושה שהם מחויבים לשוב אל ההר, אל מקור השראתם.

חבורות-חבורות היינו יורדים בין הערביים, בחזרנו העירה, בשביל המשותך אל עבר השמש השוקעת, המזהיבה

בקרניה את חומות העיר, את בתי האבן שלה, את מגדליה, כיפותיה וצריחיה, ובינינו מפעילי ההגנה, אצ"ל ולח"י. היינו צועדים ומשוחחים על דברי התורה ששמענו מפי מורינו הדגולים, ופוצחים, לסירוגים, בשירי סטודנטים עליזים. הימים ההם לא יישכחו.

אולם ההרצאות הגדול בבניין רוזנבלום היה תמיד מלא בשעת הרצאתו של פרופ' יוסף קלוזנר (קרי: קלאוזנר). זה היה מוקד משיכה ללומדי יהדות למקצועותיה. המפגשים עם מורנו החביב היו שובי לב. קולו המנגן, דיבורו הקולח, והתלהבותו התמימה מפל נושא שעליו דיבר היו לשם-דבר באוניברסיטה. קלוזנר היה לדידנו המייצג הנאמן והמופלא של דור החולמים והלוחמים בעת החדשה, דור סוללי הדרך, מתדשי הספרות העברית, מרחיבי הלשון ומעצבי הסגנון העברי החדש. הרי הוא היה בן דורם, חברם ושותפם של גדולי הדור, מנהיגיו, הוגיו, סופריו וחכמיו. על שיחו ושיגו עם גדולים אלה היה מספר לנו בלשונו הציורית והחיה בהרצאותיו ובסמינריונים שלו.

לימים, כשעסקתי בחקר תולדות הרחבת הלשון בתקופת התחייה איתרתי את מקורם של חידושים רבים שעליהם סיפר לנו קלוזנר, וכן את חידושי קלוזנר עצמו: בְּדִיָּה, בְּיָג, הסתגלות, זָן, חולצה, ירחון, מאופנים, מגלור, מגוֹן, מזרקה, מנוף, עיפרון, קרחון, קרנף, שקערוריה. ר' חיבורי 'ראשית הרחבת הלשון בימינו', לשוננו לעם שכא-שכב, התשמ"ב.

והנה סיפור החידוש ע י פ ר ו ן , כפי שזכינו לשמוע, תָּזוּר וְשָׁמוֹעַ, מפי מחדשו מו"ר יוסף קלוזנר:

את חידושי עיפרון — היה אוהב מורנו לספר — פרסמתי לראשונה בספרי 'שפת עבר שפה חיה' ב-1896. ביקשתי, כמנהג המחדשים אז,

לקצר את הביטוי המשפילי 'הזוגי' עט-עופרת למלה אחת: עיפרון. פתבתי את המלה עפרון בכתיב החסר, שהיה מקובל אז, וודאי רבים קראו את המלה — עֶפְרוֹן. ומיד התחילה הביקורת מצד משפילי אודיסה, סופרים עברים, שלא דיברו עברית, וביקרו לעתים קרובות את חידושי הלשון בנוסח ירושלים. כתב בלגלוג ברק בן ציפור הוא י"ח רבניצקי, חברו ושותפו של ביאליק, שהיה אחר כך מראשי הסופרים העברים וקובעי הסגנון העברי החדש (ר' מאמרי י"ח רבניצקי על ראשית המפנה בסגנון' בלשוננו לעם שו"ש, ה'תש"ם. ר"ס) בערך: אם עפרון הוא עט-עופרת, איך נביע בשפת עבר בקיצור נמרץ את הביטוי עט-עופרת אשר נשבר עוקצו? ע פ ר ו ן ה ת ת י ? (שהרי שבר=חחת). הגיעו בעצמכם!

בכל זאת, העיפרון שלי — סיים קלזנר — גבר מהר על עט העופרת של תקופת ההשכלה והשפיחו.

ג. אירועים בחיי הלשון

אֶתְיוּפִיָּה

בשנים האחרונות זכינו לעלייה המרנינה של רבים מאחינו ואחיותינו בני אֶתְיוּפִיָּה.

במשך מאות בשנים פונתה אֶתְיוּפִיָּה בשם הערבי חֶבֶשׂ (בגרסה האיטלקית והאירופית אֶפִּיסִינִיָּה) בפי בול. שם זה דחק את שמה היְנָנִי העתיק אתיופיה, שפירושו ארץ שזופי-הפנים. בתרגום השבעים, ובעקבותיו בתרגומי התנ"ך ללשונות העולם, אתיופי, שזוף-פנים, הוא תרגום המלה פושי, ואֶתְיוּפִיָּה — פוש. בתום מלחמת העולם השנייה, פשנתחררה מפיבושו של מוסוליני, הכריזה אֶתְיוּפִיָּה העצמאית על התנערותה מהשם הערבי חֶבֶשׂ (שיש לו משמעות לא-מחמיאה, מעין ערב-רב של שבטים, בֶּחֶשׂ או בחישה בעברית. עמיתי, מוֹעֵץ הַלּוֹן, שקיבל בימים האלה תואר דוקטור מהאוניברסיטה העברית בזכות מחקר המצוין על כתובות שבא, קורא באוזני בטלפון קטעים מהחדית' — המסורת המוסלימית — שמהם משתמע שהפינוי חבשי אינו מחמיא כלל. גם הפינוי פלאשים ליהודי אֶתְיוּפִיָּה פירושו פולשים, זרים) וחזרה אל שמה ההיסטורי אֶתְיוּפִיָּה. גם אומות העולם החלו, לאט-לאט, לקרוא למדינה זו אֶתְיוּפִיָּה.

במדינת ישראל הוסב השם חֶבֶשׂ לאֶתְיוּפִיָּה בתחילת שנות השישים. הייתי אז עורך פרסומי משרד החינוך בהנהלתו של השר אבא אבן. דויד בן-גוריון היה אז ראש הממשלה ויצחק בן-צבי — נשיא המדינה. שרת החוץ, גולדה מאיר, קיבלה בברכה את השינוי הזה, אבל בן-גוריון וכן הנשיא בן-צבי התנגדו זמן-מה לשינוי הזה

וביקשו להחזיק בשם חָבֵשׁ, שהיה נהוג מאות שנים בכל העולם, גם בספרות העברית. עמיתי אורי אורן, קצין העיתונות של משרד החינוך, הפיץ בעיתונים את הבדיחה שב"ג מתנגד לשם אֶתְיוֹפִיָה בשל ה'אֶת' שבראשה (כידוע 'התנגד' ב"ג לשימוש במלת היחס אֶת. ר' חוברתי 'חֲנוּת בהוראת הלשון' פרק כט: ה'אֶת' הזאת), אבל במהרה חזרו בהם. מאז נקראת השגרירות החבשית — שגרירות אֶתְיוֹפִיָה, רחוב החבשים בירושלים — רחוב אֶתְיוֹפִיָה, והכנסייה החבשית — הכנסייה האֶתְיוֹפִית.

הַמְעַפִּילִים

בקונטרסי 'לשון בתחייתה', שיצא בתשכ"ו, כתבתי:
 המלים מעפילים והעפלה קשורות בתנועת עלייה רַבַּת גבורה והעזה של שנות המנדאט הבריטי. הכינוי 'מעפילים' לעולים ה'לא חוקיים' יסודו בסיפור שבספר במדבר פרק יד: ויעפילו לעלות אל ראש ההר. שם בלבד נזכר הפועל העפיל. אולי השפיע כאן גם סיפורו של א"א קבק 'המעפיל'. אבל ללא כל ספק שירו רב העצמה של לוי קיפניס הוא שהכריע לאימוץ המלה הזאת:

אל ראש ההר, אל ראש ההר —
 הדרך מי יחסום לפדויי שבי?
 מעבר הר הן זה מקבר
 רומזת לנו ארץ צבי.
 העפילו! העפילו!
 אל ראש ההר העפילו!

את עיקר הדברים האלה פרסמתי לאחרונה גם ב'הארץ', ובתשובה על שאלות קוראים שנתפרסמו אחר כך הוספתי:
 וכאן ניתנת לי הזדמנות לעשות חסד של אמת לברוך קרוא

קרופניק) ז"ל, שהיה חבר האקדמיה ללשון העברית. בשיחה עמי, לאחר פרסום חוברתי לשון בתחייתה, הספיק קרוא ששירו זה של קיפניס השפיע על אימוץ המלה מעפילים והעפלה לתנועת העלייה המיוחדת הזאת. אבל ביקשני לרשום לפניי, שהוא, קרוא, בהיותו עורך 'הבוקר', היה הראשון שבישר בעיתונו בעמוד הראשון, באותיות של קידוש לבנה, על בוא אוניית המעפילים הראשונה. מאז נקבע המטבע הזה.

ה ע י ק ר ב ע ב ר י ת !

תגובתה של משפחת אליעזר בן-יהודה על חילול קבר מחיה הדיבור העברי בכתובות נאצה (בחודש אב תשמ"ג) והודעתה, שלמרות הזעזוע העמוק, הרי העובדה שאת כתובות הגידוף האלה כתבו דוברי יידיש בעברית, היא סימן ניצחון לבן-יהודה, מזכירה מאורע בחיי בן-יהודה, לפני 65 שנה. ד"ר פינחס נאמן, שנפטר לפני שנים אחדות בתל-אביב, היה מזכירו של בן-יהודה תקופת-מה וידיד המשפחה. בחוברתו 'היוצר ויצירתו', בסדרת 'לשוננו לעם' תשל"ד, מספר נאמן, שהיה ציר ב'אסיפת הנבחרים' הראשונה בירושלים, שבאותה אסיפה השתתף גם איתמר בן אב"י, עורך 'דואר היום'. הוא עמד בראש קבוצה של צעירים שייצגו את ילידי הארץ. באסיפה הרבו אנשי השמאל והמרכז להתקיף בחרפות ובגידופים את 'הילד העברי הראשון בארץ ובעולם'. נאמן מיהר אז אל בית בן-יהודה. שם קיבלוהו אליעזר וחמדה בסבר פנים יפות, אך גם בהפתעה ובכימהוץ. הם הרגישו בעצבנותו ושאלוהו מאין בא ומה קרה לו. אז סיפר להם נאמן בהתרגשות על הופעת הבן

באסיפת הנבחרים ועל מה שעשו לו שָׁם. לאחר שסיים את דבריו שאלו בן־יהודה, בכמה שפות חירפו וגידפו את איתמר. מה זה חשוב? השיב נאמן. מובן, שפל עביט השופכין נשפך עליו בשפת האסיפה, בעברית. "זה העיקר החשוב בכל המאורע", השיב בן־יהודה, "שגם בשעת השתוללות היצרים וסערת הרוחות חירפו וגידפו הפול בעברית. כל השאר אינו מעניין אותי":

יחס שנה לגבר ולאשה

מוסדות הממשלה תובעים מן הציבור לנהוג יחס שנה לגבר ולאשה. גם משרד החינוך והתרבות פרסם זה מקרוב "הנחיות להתייחסות שנה לגבר ולאשה בפרסומים בספרי ילדים ובספרי לימוד... שינוי הגישה הסטיריאופית, הבלתי רצויה, לנשים ולגברים ומתן הזדמנויות שוות למימוש עצמי לגבר ולאשה". ההוראות הנכבדות האלה מכוונות מן הסתם לסופרים ולסופרות, שיצירותיהם המתוקנות עשויות להיפלל בספרי הלימוד שלעתיד לבוא. אין בהן הנחיה מעשית למורות ולמורים ולהנהלת המשרד מה לעשות בעניין זה מיד, היום, מחר...

הצעתי להתחיל בעניינים קטנים לכאורה בתחומים שבהם מתבטאת העדפת הגבר על פני האשה. הנה, למשל, אנו מלמדים בבית הספר לכל שלביו מטבעות לשון, פתגמים ומימרות, מאוצרנו הישן, היפים לחיי יום יום. ביניהם יש ניבים שבהם שולט הגבר, אבל הם נוגעים באותה מידה גם לאשה. ניתן את דעתנו לשננם לבנינו ולבנותינו בצורה שתתאים גם לאשה או לנערה. נשגיר לתלמידינו בצד יצא שכר' בהפסדו, או

יצא הפסדו בשכרו גם יצא שכרה בהפסדה, יצא הפסדה בשכרה; וכך נלמד גם: המתחילה במצוה אומרים לה: גמרי; תיהרג ואל תעבור; כבודה במקומו מונח; אין נביאה בעירה; איזוהי חכמה? הלומדת מכל אדם; איזוהי גיבורה? הכובשת את יצרה; דעי לפני מי את עומדת; יגעת ומצאת — תאמיני; פשטי נבלה בשוק ואל תצטרכי לבריות; נהרַגת על פחות משנה פרוטה; אין החוטאת נשכרת... וכיוצא באלה. לא חסרות לנו מימרות נאות, שיש בהן חכמת חיים רבה ושהן מסייעות בצורת לימוד זו לראייה שיוֹנֵית של איש ואישה, נער ונערה.

עניין אחר שבשגרת בית הספר, שבו מופלית הנקבה, הוא הפנייה אל הלומד והלומדת בלשון ציווי לנוכח בלבד (בתרגילים בספרי לימוד רבים וכן במבחנים למיניהם, אף בבחינות הבגרות): כתוב, עבור, העתק, הספר, שן, נקד, תקן... לתיקון מעוות זה הצעתי כמה דרכים: א: לפנות אל הלומדים והלומדות, הנבחנים והנבחנות, בלשון ציווי לנוכחים, היפה גם לזכרים וגם לנקבות: כתבו, עבור, העתיקו, הספירו, שנו...ב: לפנות ללומדים בנוסח כתוב / כתבי, עבור / עברי, העתק / העתיקי הסבר / הספירי, שן / שנני. ג: אפשר גם להדפיס את גיליונות בחינת הבגרות בשני צבעים, צבע אחד לנערים ובו יהיו ההוראות בנוסח פָּעֵל, וצבע אחר לנערות ובו יהיו ההוראות בנוסח פְּעִילי. ד: נוסף על דרכי הפנייה שלעיל ראוי גם להבליט את היחס השונה לשני המינים בכתובות ובכותרות פגוץ: הוראות לנבחנים ולנבחנות, אנו מאחלים לך וְלָךְ הצלחה בפחינה, וכדומה.

בעניין בחינות הבגרות פניתי בכתב אל סגן ראש הממשלה

ושר החינוך, ולשמחתי השיב לי מר יצחק נבון באהדה ובחיוב.
הדבר יבוא על תיקונו בשנת הלימודים תשמ"ו, מבטיח השר.

י ש ר א ל

ישראל מושג רב-משמעי הוא, מאז נקרא יעקב אבינו בשם זה. אבל דומה שמדינת ישראל של ימינו, הנקראת בקיצור ישראל, והפטריוטיות הישראלית, דוחקות ומצמצמות יותר ויותר את המושג ישראל (העם) ומוציאות אותו מפני ישראל (המדינה).

יום אחד ביקשתי להעמיד קבוצה של סטודנטיות שלי, שיחיו, פרחי מורות וגננות, על הביטוי הצורם (את אוזניי): איך קוראים לך? והרי, טענתי, כשראה מלאך ה' את יעקב אבינו וביקש, כביכול, לדעת את שמו, שאלו: מה שמך? כך צריך לשאול לשם ילד או ילדה. ואם יהודים הם שואלים אותם: מה שמך בישראל? שפן כך מכריזים בטקס ברית המילה: וייקרא שמו בישראל... ובנוסח דומה כשאבי הבת הנולדת עולה לתורה ועושים לו 'מי שבירך' לרגל שמחתו, אומרים: וייקרא שמה בישראל...

לסיום פניתי אל אחת הסטודנטיות ושאלתי: מה שמך בישראל?

שמי נאוה — השיבה הנערה, והוסיפה בקריצת עין נצחנית: גם בחוץ לארץ...

ע נ ק , ע נ ק י

את שם התואר ענקי, הגזור משם העצם ענק, הציע אליעזר

בן-יהודה לפני יותר משמונים שנה. את חידושו זה כלל במילונו. המלה הזאת, ענקי, (ואתה ענקית, ענקיים, ענקיות), הייתה רווחת ביותר בדיבור, בעיתונות ובספרות העברית, עד לפני מספר שנים. והנה התחילה להסתנן, טיפין טיפין, אמה של המלה ענקי — המלה ענק, ובמשמע של ענקי. עד מהרה הפכה הדליפה לשיטפון, וכיום, דומה, שאין שומעים עוד על מפעל ענקי, חברה ענקית, בתים ענקיים, הנחות ענקיות, אלא הפול ענק: מפעל ענק, חברת ענק, בתי ענק, הנחות ענק.

אין מקום לפסול את השימוש בשם העצם ענק בתור לואי, אבל מתמיה איך נשפח התואר ענקי. הגיעו הדברים לידי כך שבוקר אחד, כשפניתי אל תלמידותיי והצעתי להן לפתח חרצובות לשונן ולשאול כל מה שיעלה בדעתן בענייני לשון, שאלה אחת:

"האם אין זו שגיאה לומר בניין ענקי? הלא צריך, לדעתי, לומר בעברית נכונה בניין ענק!" רק אז עמדתי על פוחה ה'ענקי' של אופנת דיבור, הסוחפת הפול, מנער ועד זקן, קצם כפואה.

' צ ה ר י י ם ט ו ב י ם '

תמהתי לשמוע מפי קריינים וקרייניות ברשתות השידור, ש'נאסר' עליהם להשמיע לעת הצהריים את הפרכה 'צהריים טובים'. לאחר שדנתי בעניין זה עם אחד מחברי האקדמיה ללשון, פרסמתי במכתב ב'הארץ':

...ככול הידוע, מעולם לא דנה האקדמיה, או כל ועדה שלה, ב'שאלה' זו. אין גם להניח שתדון בכך. צהריים טובים או מים מתוקים, מאזניים נכונים, אוזניים חירשות, עיניים יפות... ביטויים רגילים

ו'נכונים' הם מאז ומעולם. ערב ובוקר וצהריים אשיחה — אומר לנו
משורר התהילים. מה אשיחה? ערב טוב! בוקר טוב! צהריים טובים!
נראה שפֹּחַ ההיתר עדיף, שכן מאז נעשתה ברכה זו
שגורה ביותר בין הבריות וברשתות השידור בשעת הצהריים.

'ש ה ח י נ ו'

במלאות עשר שנים לפטירתו של א' שלונסקי, בקיץ
תשמ"ג החלפתי דברים עם רעי, מאיר מדן. צייננו את
הסותרנות, לכאורה, בין תוכן שירתו של שלונסקי
ה'מהפכן' ה'מתקדם', ה'מורד' בַּיֶשֶׁן, ה'מתקומם'
בביאליק ובדורו, אבי הדור החדש בשירתנו, המנותק מפבלי
העבר, לבין ה צ ו ר ה, הלבוש הלשוני של יצירתו. יצירתו של
שלונסקי ספוגה בניבים ובמימרות ובצירופי לשון ופסוקי
תפילה של לשון הקודש היהודית לדורותיה, פיצירתם של
סוללי דרך הסגנון העברי החדש. באחד משיריו הראשונים אומר
שלונסקי:

הלבישיני, אמא פשרה, כתונת פסים לתפארת.

ועם שחרית הוביליני אלי עִמְל.

בחים ניצבו פטוטפות,

וכרצועות תפילין גולשים פבישים, סללו כפיים.

תפילת שחרית פה תתפלל קריה נאה אֶלִי בורָאָה.

ובבוראים

בנך אברהם,

פייטן סולל בישראל.

סיפר מ' מדן: ערב מלחמת ששת הימים סרתי לביתו של
שלונסקי בתל אביב וביקשתיו לעבור על דבריו במליאת

האקדמיה ללשון העברית, לפני הדפסתם ב"זיכרונות". שלונסקי ביקשני להשהות את החומר בידו מספר ימים והבטיח לשלחו אליי בקרוב. המלחמה פרצה, וכעבור שבוע ימים שלח את החומר בצירוף 'מכתב' ובו מלה אחת: שהחיינו!

ש מ ו ש ל א ד מ

הצטערתי לראות את רשימות המועמדים לועידת הסתדרותי, הסתדרות המורים, בנויות כמעט כולן לפי דגם של מדרך טלפון. אף פי, פידוע, אין רשימות המועמדים מסודרות בסדר אלפביתי של שמות המשפחה, ציין ברוב הרשימות האלה, שם המשפחה קודם לשם הפרטי. שמות מנהיגי הסיעות השונות, המוצבים בראש כל רשימה, נרשמו כך: ולבר יצחק, וייס חדוה, בן-צור שמריה, ד"ר לוי שלום, קרן-פז אברהם, ביסטריצקי זאב וכו'. אחריהם מחרים מחזיקים כל מאות המועמדים והמועמדות של כל רשימה, וכמעט כולם באותו סדר הפוך. רק רשימה אחת נערכה בצורה נאה ויאה. הרשימה פותחת בשושנה רון ואחריה 189 מורות ומורים, כולם בסדר הטוב של פתיבת שם וקריאתו, סדר הנדרש, או צריך להידרש, מפל תלמיד ותלמידה.

פידוע, רוח בארץ מנהג לא תקין זה של פתיבת שם (ולפעמים גם של קריאתו), במוסדות ממשלתיים וציבוריים רבים (ולפעמים כופים עליך בשאלונים לנהוג ככה, שלא לרוחך) למה נתפסים דוקא מורים ומורות רבים לסדר ציון שמות הפוך (הנהוג פנראה בקצת ארצות מזרח אירופה ובמזרח הרחוק)? אולי בגלל יומני הפיתה. אבל גם ביומנים אלה אפשר לכתוב את

השמות בסדר הטוב: אביבה אהרוני, יגאל בדיחי, שושנה גרינברג, מזל דרעי, גדעון הרמתי... והסדר האלפביתי של שמות המשפחה נשמר בטור השני. מורה ותיק אנוכי, ומעודי לא ביטאתי ולא כתבתי שם מלא של אדם בסדר הפוך. כך נוהגים גם רבים מחבריי ומחברותיי להוראה, ורשימתה של שושנה רון לְעֵידַת הסתדרות המורים תוכיח. למותר לציין, שמאז ומעולם מתפרסמים שמות בישראל (ובעמים) בסדר הִראוי: משה בן־עמרם (ולא בן־עמרם משה), יהושע בן־נון, שָׁרַח בַּת־אֶשֶׁר, רַצְפָּה בַּת־אִיָּה, אחיה השילוני, אליהו התשבי, עתליה אָם אחזיה, אסתר בַּת־אֲבִיחַיִל, שלמה יצחקי, דויד קמחי, יהודה הלוי, אישתורי הפרחי, בנימין זאב הרצל, גולדה מאיר וכו' וכו'.

ד. ענייני מקרא

יובל

השנה חוגגת האוניברסיטה העברית מלאות שישים שנה לייסודה. בין שאר פינוסים לרגל אירוע זה נערכו גם שני ימי עיון לבוגרי החוג ללשון עברית לציון יובל החמישים לקיומו. באחת ההפסקות העירו כמה מן הנוכחים בבדיחות-מה, שעל גבי טופס תכנית ימי העיון של בוגרי החוג התנוססה הפתובת 'יובל השישים לאוניברסיטה' ומתחתיה הפתובת: 'יובל החמישים לחוג ללשון'. נתעורר ויפוח מהו יובל. הללו מבקשים לצמצם את הוראת המלה יובל לחמישים שנה (ואולי גם ל-25 או 75). והללו מבקשים להרחיבה לכל ציון של שנים במספר 'עגול', כגון 60, 70, 80 וכדומה (פפי שנהוג בכמה מלשונות אירופה, ששאלו מעברית את המלה יובל — jubilee באנגלית — לציון שנה עגולה לאירוע משמח כגון נישואים).

המלה יובל ביסודה אינה אלא אֵיל, הזכר שבפכשים, המוביל את העדר. מפאן שמו יובל. בקרן שגדעו מהיובל, קרן היובל, המשמשת שופר, הריעו והכריזו על שנת החמישים בתום שבע שמיטות: "וקראתם דרור בארץ לכל יושביה, יובל היא תהיה לכם" (ויקרא כ"ה). קרן היובל התקצרה ליובל בלבד לעניין שופר: במשוך היובל המה יעלו בהר (שמות י"ט) ובסיפור פיבוש יריחו (יהושע ו') תוקעים בשופרות, בקרן היובל או בשופרות היובלים. אין אפוא תמה שהמלה יובל מציינת שמחה.

בעברית של ימינו מציינים במלה יובל (לפי ניסוחו של חברנו א' אבן שושן ז"ל במילונו הרחב, ערך יובל): "השנה שמלאה בה תקופת שנים מסוימת, בייחוד בחשבון עגול: 10. 25. 50 שנה וכו', לאדם או למפעל, פגון: יובל ה-25 לייסוד בית החרושת, יובל ה-40 לפעילותו הספרותית של המשורר". אין אפוא להחמיר ולהגביל את המלה יובל לציון חמישים שנה בלבד. מלה זו יפה לציון מספר שנים נוח לזכירה לאירוע משמח.

מָצָא חֵן

במלה חֵן, הגזורה מהשורש חנן, אנו מבינים בימינו בעיקר יופי, נועם. כשאנו אומרים "הוא מוצא חן בעיניי" או "היא מוצאת חן בעיניי" — המשמעות המקובלת בימינו היא, שהיא, או היא, חביבים או אהודים עליי. אבל במקרא, בכל הביטויים בנוסח "מצא חן בעיניו", "אם נא מצאתי חן בעיניך" ודומיהם — פירוש חן בהם הוא חנינה, חסד, רחמים. כך גם בתפילה, בצירופים שבהם נזכרים חסד ורחמים על יד חן, פגון ב"שים שלום" בסוף שמונה עשרה, "חן וחסד ורחמים"; בברכת המזון, "בחן ובחסד וברחמים"; ב"יעלה ויבוא" ... "לחן ולחסד ולרחמים"; ב"יקום פורקן" ... "תָּנָא וְחֶסֶד וְרַחֲמֵי... " ועוד.

בסוף פרשת בראשית, פרק ו', פסוק 7, נאמר; ויאמר ה', אמחה את האדם אשר בראתי מעל פני האדמה, מאדם ועד בהמה, עד רִמָּשׁ ועד עוף השמים, כי ניחמתי כי עשיתים,

ובפסוק שלאחריו: ונח מצא חן בעיני ה'. בתרגום אונקלוס: ונח
 אשכח [=מצא] רחמין קדם [=לפני] ה'. ומיד, בפרשת נח,
 סיפור התיבה והצלת נח וביתו. הביטוי הקבוע "מצא חן בעיני"
 בגרסאותיו השונות חוזר מאז במקרא עשרות פעמים. בבדיקה
 מתברר, שבכל ביטויי "מצא חן" — חן פירושו חנינה, חסד,
 רחמים.

ודאי שחן פירושו במקומות רבים, כבימינו, יופי ונועם,
 ואין בהערה זו, על מצא חן, פְּנִיָּה לערער על המשמעות החדשה
 שנוצקה בביטוי זה. סוף סוף יופי וחסד הם מושגים קרובים
 קרבה משמעית (בתרגום האנגלי לתנ"ך המלה חן מתורגמת,
 בדרך כלל, grace, מלה היפה לשני המושגים האלה).
 הדי־משמעות הזאת, לכאורה, מוסיפה לִוְיַת חן למלה חן.

נָעַמִּי

אחד מידידי, איש צעיר, בר־אוריין, בקי בספרות ולשון,
 אמר לי בימים האלה, אנב אורחא: יש לי דין ודברים מתמיד עם
 אמי נעמי, הקוראת לעצמה נעמי [Naomi], ואני איני מצליח
 לתקן את משוגתה ולשכנעה לומר נעמי [No'omi]. — כך
 הורגלתי לומר מאז ימי ינקותי בפרס — טוענת אמי. — והרי
 — טוען ידידי — נעמי בא מנועם, ונועם מבטאים בחולם כמו
 צורך וכותל ואוהל. צריך אפוא לבטא בקמץ קטן, אחיו של
 החולם, מלים כגון צורפי, פותלי, אוהלי, נועמי. אמו של ידידי

אינה בקיאה בסתרי תורת הדקדוק אבל מסורת אבותיה ואמותיה בידיה. רבים הדוברים, ובעיקר המתפללים, הנוהגים לבטא במלים פגון אָהֶלִי, פָּעֵלוֹ, אָהֶלִיאָב, מְחַרְת, וכן נְעָמִי וכדומה, את הקמץ שלפני החטף בתנועת a ואת החטף-קמץ (ולכך הפול מספימים) בתנועת o. בסידור הנהוג בקהילתי, סידור רינת ישראל נוסח ספרד, שבעריכת שלמה טל ('מהדורה מיוחדת עבור המשדד לענייני דת של מדינת ישראל ע"י הוצאת מורשת') אומר העורך בהקדמתו:

קמץ הצריך להיות מבוטא כקמץ קטן הארכנו את הקו הניצב שלו, באופן שנשארת בו צורת קמץ ואף על פי כן נבדל הוא מחברו הרגיל . . . כל קמץ שלפני חטף קמץ (צָהָרִים) והקמץ שבמלת קְדָשִׁים ואחרים פּיוצא בהם — בכולם השארנו את הקמץ כקמץ רגיל וסמכנו על המסורת הבלתי מעורערת של כל הקהילות המבחינות מקדמת דנא בין קמץ גדול לקמץ קטן ('הברה ספרדית') ועל עדותם של הקדמונים המעידים כי קמצים אלה — קמץ רחב הם.

עוד בעניין זה (קמץ שלפני חטף-קמץ) עסק בהרחבה צבי הר־זהב בספרו הגדול דקדוק הלשון העברית (פרך ב', עמ' 127–130. שם מזכיר הר־זהב גם ויפוח בעניין זה בין טָלָר וּלְיָן ובין גביוֹן ובן־יהודה, שהשתרע על פני שישה גיליונות של עיתונו של בן־יהודה, השקפה).

ברור, מכל מקום, שיש כאן שתי מסורות ארוכות ימים ורווחות בציבורנו, הן בתפילה ובקריאת המקרא והן בדיבור. שתי המסורות מעוגנות בתורת הניקוד. מורי הלשון ומורתיה צריכים לתת את דעתם לכך, ובכל אופן לא לתקן ילד או ילדה המבטאים נְעָמִי או תָאָרוּ או צְהָרִים לפי אחת המסורות האלה.

ר, ו ת ה מ ו א ב י י ה ו מ ע מ ד ה

מגילת רות, שאנו קוראים בשבועות, היא מגילת היוחסין של דויד המלך ע"ה. לפיה היה דויד בן נכדה של רות המואבייה מנישואיה עם בועז. לכאורה, יש כאן פסול, שהרי התורה אוסרת בפירוש: לא יבוא עמוני ומואבי בקהל ה'... עד עולם, על דבר אשר לא קדמו אתכם בלחם ובמים בדרך בצאתכם ממצרים ואשר שכר עליך [בלק מלך מואב] את בלעם בן בעור... לקללך (דברים כג 4-5). על עניין זה דנים חוקרי המקרא ומבקשים להסיק מכאן על זמן חיבור המגילה בזיקה לזמן חיבור ספר דברים. חז"ל, שעסקו בשאלה, ביקשו ללמד סניגוריה על נישואים אלה ודרשו (פיבמות עו: במשנה ובגמרא), שהאיסור חל על "עמוני ולא עמונית, מואבי ולא מואבית".

שלומיאל בן צורישדי הוא שמו של נשיא שבט שמעון, כפי שצוין מספר פעמים בספר במדבר, ושלומיאל, פידוע, הוא גם פינוי לאדם בטלן ולא יוצלח. בדיון חכמי לשון (ב"לשוננו לעם" תשמ"א, קונטרס א'), נתעוררה השאלה משום מה דבק הפינוי הזה דוקא בנשיא שבט בישראל. והנה העלה נחום מ' ברונזניק השערה לעניין זה, המחזקת בתלמוד.

כ רוע, זמרי בן סלוא, נשיא בית אב לשמעוני, שעליו מסופר בפרשת בלק ופינחס, קלקל עם המדיינית "לעיני משה ולעיני כל עדת בני ישראל" — דבר שעורר את זעמו של פינחס בן אלעזר, שהרגו ברומחו, אותו ואת כזבי בת צור המדיינית. בדיון על פרשת פינחס בסנהדרין דף פ"ב עמ' ב' טוענים חז"ל, שזמרי אינו אלא שלומיאל (אמר ר' יוחנן: חמישה שמות יש לו: זמרי ובן סלוא ושאול ובן הפנענית ושלומיאל בן צורישדי...). מסתבר להניח, אומר ברונזניק, "שבהשקפה ההמונית נשיא בישראל הנתפס בשעת גופו של דבר עם אישה זרה, נחשב כבטלן ולא יוצלח גמור, ומכאן הודבק שמו של נשיא זה (שלומיאל) כאות ודגם לכל איש לא יוצלח, המגלה חוסר יכולת ותושייה". מעניין. בכל אופן ראוייה סברה זו להישמע. פידוע, רבות הפרשנויות לשלומיאל זה.

ד. מלשון ימינו

- לשון עתיקה במציאות חדשה — ז' בן-חיים
הידעת מאין הביטוי? — א' בנדויד
גלגולי משמעויות של ניבים ושל צירופי לשון
שמקורם במקרא — מ' מורשת
פרקי לשון לבוער — מ' מדן
האקדמיה ללשון העברית בפעולתה — ז' בן-חיים

— ר' סיוון חויות בהוראת הלשון

חוברות מיוחדות של "לשוננו לעם"

- ר' סיוון לפרשת 'מלחמת השפות'
— א' בנדויד פתיב מלא החל מפיתה א'
— י"א אריכא נבחר שם (מבחר שמות פרטיים עבריים)
— ר' סיוון העברית לרבדיה
— ר' סיוון על חידושי מלים
"הלשון הירושלמית" והתגבשות
— ר' סיוון הסגנון החדש
לקט מונחים בשימוש משרדי
— ש' הרמתי יצחק אפשטיין איש הלשון
פללי הכתיב חסר הניקוד
פללי הפיסוק
פללי הצירי
פללי הקמץ הגדול

רשימות מונחים

- מונחי דקדוק לבתי הספר כרוך עם 'פללים
בנטיית השם' (הפתח, החולם, הצירי, הסגול)
מבחר מונחים בתפירה ובלבוש
מונחי החינוך א—ו

הזמנות מתקבלות לפי הכתובת:

האקדמיה ללשון העברית, ת"ד 3449, ירושלים 91034.